

LUND UNIVERSITY

Teologi

en tragisk vetenskap

Svenungsson, Jayne

Published in:
I Pallas Athenas huvud

2020

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Svenungsson, J. (2020). Teologi: en tragisk vetenskap. I H. Rahm, D. Dunér, S. Hidal, & B. Jonsson (Red.), *I Pallas Athenas huvud: Hundra år av humaniora* (s. 229–235). (Vetenskaps­societetens skrifter; Nr. 98). Makadam förlag.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

© författaren 2020

Digitalt läsexemplar av artikel ur
I Pallas Athenas huvud: Hundra år av humaniora
red. Henrik Rahm et al.

Göteborg & Stockholm: Makadam förlag, 2020

ISBN 978-91-7061-277-0

Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund nr 98 (ISSN 0347-1772)

www.makadambok.se

Teologi – en tragisk vetenskap

JAYNE SVENUNGSSON

Inte ännu en bok om humanioras kris. Därom var Vetenskapssocietetens styrelseledamöter djupt eniga när ämnet för denna jubileumsbok kom på tal. Så varför öppna bokens enda essä om teologi med att föreslå att vi har att göra med en tragisk vetenskap? Från talet om humanioras kris över till teologins ännu större kris?

Nej, det är inte min avsikt att fördjupa mig i teologins kris, och jag tror inte heller att teologin befinner sig i en större kris än humaniora i allmänhet. Tvärtom finns det fog för att hävda att teologin avklarade sin stora kris – sin tragedi om man så vill – under 1900-talet. Jag syftar då på den så kallade tro- och vetandedebatten vid mitten av seklet, vilken blev startskottet för en kris som skulle vara i decennier och få djupgående konsekvenser för teologin som akademisk disciplin i Sverige.

I dag är det av förklarliga skäl få personer som har ett levande minne av tro- och vetandedebatten under 1946 och efterföljande år. För att förstå dess kulturomvälvande dimensioner kanske man kan dra parallellen till de gångna årens #metoo-debatter. Med skillnaden, förstås, att måltavlan inte var kulturmän som förgripit sig på kvinnor, utan kyrkomän och teologiprofessorer som uppfattades sitta på privilegier som helt enkelt inte betraktades som intellektuellt rättmätiga. Då som nu var ilskan uppdämd. Så här skriver Ingemar Hedenius i ett brev till Johannes Edfelt 1943:

Häriifrån är intet att berätta. Jag knåpar med diverse skrifter, som aldrig tycks vilja bli färdiga. Ibland har jag en känsla av att det vore lika så gott att lägga undan den högre filosofien och istället hitta på något roligt. T.ex. att kasta mig över teologerna och biskoparna. Det kokta fläsket torde vara stekt, men ingen gör något åt det. Eller rättare sagt: bestarna går sedan länge med slaktmaskerna påsatta och det återstår egentligen bara att gå fram och trycka på knapparna. Ja,

det är en gammal idé, som nu kommer tillbaka med viss envishet och intensitet.

Några år senare skulle Hedenius göra verklighet av sin idé och som av en händelse sammanföll detta med att Herbert Tingsten – som också hade en oplockad gås med religionen – blev chefredaktör för *Dagens Nyheter*. Med aktiv uppmuntran från Tingsten publicerade Hedenius i juli 1946 den artikel som blev upprinnelse till debatten, och artikeln skulle följas av åtskilliga andra under månaderna och åren som följde. Under samma tid arbetade Hedenius samman sina kritiska inlägg till den bok som kom ut 1949 med titeln *Tro och vetande*, och som ett år senare hade tryckts i över tiotusen exemplar.

Det har ofta framhållits att Hedenius genomslagskraft möjliggjordes av *Dagens Nyheter*. Och visst är det sant att Tingsten upplät åtskilligt debattutrymme åt Hedenius och därtill förstärkte hans position i debatten med lovordande recensioner av såväl *Tro och vetande* som den uppföljande boken *Att välja livs-åskådning* (1951). Men Hedenius genomslag bör också ses i ljuset av den vidare intellektuella debatten under åren efter andra världskriget. Europa befann sig fortfarande i chock över den förödelse som de totalitära ideologierna hade genererat, och i öst befäste ytterligare en totalitär ideologi sin ställning. Vid denna tid var det många intellektuella som riktade blicken mot ideologiernas destruktiva potential, och själva begreppet ”ideologi” kom allt mer att anta klangen av ett skällsord, såsom i Tingstens berömda fältrop ”ideologiernas död”.

För flera tänkare låg det också nära till hands att koppla samman kritiken mot ideologierna med kritiken av religionen. I båda fallen handlade det om helhetsvisioner som riktade fokus bort från den enskilda människans ansvar mot större historiska eller överhistoriska mål. Även dessa vidare intellektuella stämningar, inte minst bland liberala tänkare i Europa, bidrar alltså till att förklara genomslaget för tro- och vetandedebatten. Tiden var helt enkelt mogen för en bredare offentlig uppgörelse med den nedärvda överideologi som den protestantiska kristendomen utgjorde i Sverige.

En länge traderad bild gör också gällande att Hedenius framgångar underblåstes av att teologerna stod sig så dåligt i debatten. Detta stämmer i så måtto att premisserna för debatten var utformade på ett sätt som gjorde att teologerna var dömda att förlora. Som en rad forskare framhållit under senare decennier har flera av dessa premisser i sin tur emellertid inte tålt tidens tand särskilt väl. I det ljuset har teologernas insatser delvis kommit att omvärderas och bilden av debatten nyanserats.

Inte desto mindre kom tro- och vetandedebatten på många sätt att bli ett slags tragedi för den svenska teologin. Under decennier kom teologer att mar-

ginaliseras i den offentliga diskussionen. Även vid universiteten trängdes teologin tillbaka, på sina håll så drastiskt att man fick en beröringsskräck med själva begreppet ”teologi”. En segdragen följd av detta är att man vid universitetet än i dag tvingas att leva med den otympliga ämnesbeteckningen ”tros- och livsåskådningvetenskap”.

Nu är tragedier inte enbart av ondo, vilket redan Aristoteles visste när han författade *Om diktkonsten*, en av historiens mest berömda analyser av vad som utmärker genren tragedi. Utmärkande för tragedin är inte minst momentet *katharsis* – att den som tar del av tragedin genomgår ett slags renande som leder till klarhet och högre insikt. Jag tror att man på flera sätt kan säga att den svenska teologin, sett i det långa perspektivet, genomgick en sådan konstruktiv reningsprocess i och med tro- och vetandebatten.

För det första ledde det till att teologin avkonfessionaliserades och att det väl intima bandet till Svenska kyrkan uppluckrades. För det andra gjorde det att teologin kom att förfina sin kritiska teoretiska medvetenhet. I kraft av att ständigt misstänkas för bristande vetenskaplighet har teologin tvingats utveckla en fördjupad reflektion kring den egna disciplinens gränser – kring vilka frågor som är möjliga att behandla inom vetenskapligt legitima ramar och inte – men också en sund kritisk känslighet inför när ord som ”rationell” eller ”vetenskaplig” i sin tur antar ideologiska undertoner och börjar fungera som hämskor för ett fritt och kritiskt kunskapsökande.

För det har hänt mer än en gång i den moderna historien att övertron på den egna vetenskapligheten antagit ovetenskapliga former. På samma sätt har det hänt att tron på den egna ideologilösheten antagit utpräglat ideologiska former. Att sådana tendenser kom att utmärka Tingstens och Hedenius fälttåg mot såväl teologin som mot ideologier i allmänhet har flera forskare påpekat. Jag ska återkomma till detta, men låt mig först sammanfatta dessa tillbakablickande reflektioner med att konstatera att jag i dag inte uppfattar teologin som en disciplin i större kris än humaniora överlag.

Så i vilken mening är då teologin en tragisk vetenskap? Jo, i det att den förvaltar en syn på tillvaron i allmänhet och på människan i synnerhet som inte gör sig några illusioner, lika lite som den klassiska grekiska tragedin gjorde sig några illusioner om människan och de situationer hon medvetet eller omedvetet försätter sig i. En sådan tragisk – eller om man så vill realistisk – syn på människan är ett genomgående inslag i såväl den grekiska som den hebreiska antiken och kommer följaktligen att genomsyra även den kristna föreställningsvärlden.

Kanske är det också här man finner den mest påtagliga kontrasten till den moderna tidens framåtblickande ideologier, där insikten om människans klivna väsen successivt trängs tillbaka. Det filosofiska arv som Hedenius represen-

terade är i det avseendet belysande. Som Svante Nordin med skärpa illustrerar i sin biografi över Hedenius från 2004 präglades den högmodernistiska svenska filosofin av en till synes okuvlig tro att oförnuftiga värdekonflikter kunde omvandlas till förnuftiga faktakonflikter och att det goda samhället därför till syvende och sist var en fråga om fakta, förnuft och logik.

Men även i det högmoderna Europa fanns de som såg en fara i övertron på människan som en rakt igenom förnuftsstyrd varelse. En av de mer insiktsfulla texterna i det avseendet är Sigmund Freuds klassiska essä ”Tidsligheter om krig och död” som han författade vårvintern 1915. Första världskriget var då bara några månader gammalt, men barbariet hade redan nått ofattbara dimensioner, och yrvaket frågade man sig hur de ”civiliserade folken” på ingen tid alls kunnat försätta sig i denna mardröm. Freud begrundar den utbredda kulturella besvikelsen i sin essä, bara för att komma fram till följande krassa slutsats:

Besvikelsen är, strängt taget, inte berättigad, ty den består i förstörandet av en illusion. Illusioner ter sig lockande för oss genom att de besparar oss olustkänslor och istället låter oss känna tillfredsställelsens njutning. Men då måste vi också utan klagan finna oss i att de någon gång kolliderar med ett stycke verklighet och krossas.

Vad är det för illusion som Freud menar inte tål mötet med verkligheten? Illusionen om människans inneboende godhet, den förrådiska övertygelsen om att människan i kraft av sitt förnuft och en smula god uppfostran kan utrota det onda i sig själv och i samhället. ”Det finns i själva verket inget sådant som ett ’utrotande’ av det onda”, skriver han. Psykoanalysen visar i stället att människans djupaste väsen består i driftsimpulser, i sig själva varken goda eller onda, utan helt enkelt mänskliga. Därför är det också missvisande att klassificera människan som god eller ond: ”Människan är sällan alltigenom god eller ond, utan för det mesta ’god’ i en relation och ’ond’ i en annan, eller ’god’ under vissa omständigheter och avgjort ’ond’ under andra.”

Problemet inträder när vi förnekar att så är fallet. Bländad av sina civilisationiska triumfer löper den moderna människan risken att överskatta sin egen natur, därav också chocken och besvikelsen över kriget. Freud ser ett samband mellan krigets kollektiva vanvett och en civilisation som pressat sig till det yttersta för att förneka människans irrationella jag. Målet med hans essä är helt enkelt att uppfordra till en nykter realism vad beträffar såväl självbild som bilden av de folk som nu demoniseras: ”I själva verket är de [andra världsmedborgarna] inte så djupt sjunkna som vi fruktat, av den anledningen att de inte hade stigit så högt som vi trodde om dem.”

Nu kan man förvisso inflika att Freud i sin tur närde något av en övertro

på psykoanalysens vetenskapliga förträfflighet. Kvarstår inte desto mindre att han i sina kulturessäer ofta på ett slående sätt fångar människans kluvna och konfliktfyllda natur. Detta för mig åter till teologin och vad jag ovan omtalade som en tragisk syn på människan. Med risk för att svära i den psykoanalytiska kyrkan vill jag nämligen hävda att det föreligger ett visst släktskap mellan den förståelse av människan som Freud ger uttryck åt och den syn som kommer till uttryck i det bibliska arvet.

Man kan exempelvis lyfta fram profetlitteraturens patosfyllda gestalter, av den judiske teologen Abraham Heschel legendariskt skildrade som motpolen till *homo apathetikos*, den stoiske vise som höjer sig över jagets passioner. Denna känsla för människans sammansatta natur genljuder även i Nya testamentet, kanske allra mest förtätat i Paulus berömda skildring av det egna jagets slitningar: ”Det goda som jag vill, det gör jag inte, men det onda som jag inte vill, det gör jag.” Långt senare i historien finner vi en liknande insikt om människans kluvenhet i Luthers ord om människan som *simul iustus et peccator* – på en och samma gång rättfärdiggjord och syndare.

Utmärkande för det tragiska stråk som binder samman så olika gestalter som Paulus, Luther och Freud är avfärdandet av illusionen att det onda eller konfliktfyllda på ett enkelt sätt skulle gå att avlägsna ur historien, ur samhället eller ur det egna jaget. När Luther förkunnade att människan var rättfärdiggjord enbart i kraft av Guds nåd var detta sålunda inte en naiv föreställning om att den människa som mottagit nåden skulle vandra ut i världen fri från synd. Tvärtom visste Luther, förmodligen bättre än många andra, att även den kristne kommer att fortsätta att vara jagad av sina inre demoner, kommer att fortsätta att vara sig själv närmast, kort sagt, kommer att fortsätta att synda. Därmed är vi åter tillbaka i Freuds klarsynta ord om att det i själva verket inte finns något sådant som ett utrotande av det onda. Tvärtom visar historien gång efter annan att det är i det ögonblick då vi tror oss entydigt stå på det godas, rättas eller sannas sida som vi i regel blir riktigt farliga och hänsynslösa som människor.

En tänkare som såg detta mönster var Gustaf Aulén, för övrigt en av de teologer som blev hårdast åtgångna av Ingemar Hedenius. Aulén var under 1930-talet en uttalad kritiker av såväl fascismen som stalinismen. När han 1936 författar den lilla skriften *Kristendomen och kulturkrisen* sätter han fingret på vad som förenar de totalitära ideologierna: tron på att det onda alltid står att finna någon annanstans – hos judarna, hos socialisterna, hos borgarklassen – och att historiens mål kan uppnås först sedan detta onda eliminerats. Mot denna ”falska människodyrkan”, det vill säga dyrkan av den egna rasen eller den egna klassen, ställer Aulén en ”kristen humanism”. När han går vidare och karakteriserar vad som utmärker en sådan humanism blir det tydligt hur han

griper tillbaka på det lutherska arvet och vad han själv benämner dess omutbara *realism* vad beträffar människans väsen:

Äkta kristen tro och livssyn har en [...] realistisk syn på människolivet, dess hårda villkor, dess risk och möjligheter. Den betraktar icke det onda, som den benämner synd, såsom något mer eller mindre periferiskt hos människan. För kristendomen är [...] ”synden” icke något som hör till människans s. k. lägre natur i motsats till en ”högre” – det är här tvärtom fråga om något som rör det innersta i människan, hennes själviskhet, jagbundenhet, självhärlighet.

Jag läste om *Kristendomen och kulturkrisen* efter att jag på nytt gått igenom tro- och vetandedebatten inför författandet av denna essä. När jag ovan antydde att teologernas kritiska ansatser i vissa avseenden tålt tidens tand bättre än Hedenius och Tingstens rationalistiska saneringsprojekt var det bland annat mot denna bakgrund. Nu ska det genast inflikas att Hedenius och Tingsten var lika övertygade motståndare till fascismen och stalinismen som Aulén var, och det är som sagt i ljuset av 1900-talets urartade ideologier som deras uppgörelse med den kristna teologin bör ses. Problemet, i retrospektiv, var att de trodde sig kunna göra rent hus med tvivelaktiga ideologier i namn av ideologilöshet och därmed blev blinda för hur den egna ideologilösheten till sist blev väl så repressiv och intolerant som vissa av de ideologier de ville driva på porten.

Denna intolerans präglade inte bara den akademiska kultur Hedenius själv kom att förkroppsliga, där företrädare för andra filosofiska ideal systematiskt utmanövrerades från professurer och andra akademiska positioner (även detta förträffligt skildrat av Svante Nordin). På många sätt gick också den filosofi Hedenius representerade hand i hand med det svenska välfärdsprojektet, vilket därmed underbyggdes med starka föreställningar om rationalitet, objektivitet och vetenskaplighet – och likaledes starka uppfattningar om vad som *inte* levde upp till dessa ideal.

Nu är detta inte sammanhanget att fördjupa sig i det svenska folkhemmets skuggsidor. Däremot menar jag att just dessa skuggsidor – vilka förtjänstfullt belysts av såväl historiker som goda journalister och dokumentärfilmare under gångna decennier – påminner om värdet av en fortgående kritisk reflektion över människans komplexa, konfliktfyllda eller kort sagt tragiska belägenhet.

Detta leder mig avslutningsvis till frågan om teologins roll och betydelse. När jag i rubriken beskriver teologin som en tragisk vetenskap är det just för att den besitter en långvarig tradition av sådan kritisk reflektion över det mänskliga predikamentet. Givetvis är teologin inte ensam om att förvalta berättelser, symboler och bilder som gestaltar människans kluvna väsen. Tvärtom

är detta ett utmärkande drag för flertalet humanistiska discipliner, inte minst de som befattar sig med konstnärliga och litterära uttryck.

Samtidigt finns det fog för att säga att teologin i ett avseende förhåller sig till det mänskliga livets konfliktfyllda sida på ett särskilt utstuderat sätt. Jag har ofta haft anledning att reflektera över detta i samband med senare års återkommande debatter om att hantera det onda i historien, en debatt som aktualiserats även inom akademien. Att konfronteras med människans mörkare sidor i form av brutala våldsskildringar eller förtryckande tankemönster kan upplevas som både obehagligt och kränkande, och det är fullt begripligt att önskemål om *trigger warnings* dyker upp i olika sammanhang.

Likväl tror jag det finns skäl att ställa sig tveksam inför impulsen att undvika beröring med det förflutnas obehagliga episoder. Jag menar helt enkelt att vi bedrar oss om vi tror att vi kan radera ut det potentiellt onda i oss själva genom att radera ut det onda ur historien – som om vi löpte större risk att korrumpas av de våldsamerheter som historiska texter ibland gestaltar än av de allmänmänskliga och tidlösa mekanismer som ligger till grund för det våld som återspeglas i texterna.

Anmärkningsvärt nog har jag aldrig stött på efterlysningen av *trigger warnings* bland mina egna studenter i teologi, och inte heller har jag hört talas om någon kollega som gjort det. Rent krasst kan man väl konstatera att vi nog inte skulle få så många texter kvar bland våra teologiska urkunder och klassiker om vi började lyfta ut alla som innehåller obekväma inslag. Från Bibeln till Luther (och även därefter) saknas det knappast våldsamma, misogyna och rasistiska inslag. Det är också detta jag menar med att teologin lever med det mänskliga livets frånsida på ett särskilt utstuderat sätt. Vi kommer helt enkelt inte undan våra egna bitvis våldsamma urkunder, och de tidigare försök som gjorts (exempelvis under 1930-talet) att rensa bort delar av Bibeln inbjuder knappast till att upprepa ansatsen.

Om teologin har en besvärlig barlast att dras med i form av svårsmälta texter och tankefigurer har detta samtidigt gett teologer en speciell färdighet att umgås med det förflutna på ett reflekterat och ansvarsfullt sätt. Att med en konstruktiv hållning förmedla kunskap om ett arv så brutalt som det bibliska ofta är kräver både fantasi, empati och kritiskt sinne. Men så är detta förstas bara den ena sidan av myntet. Samma bibliska arv rymmer även sällsamma djup av skönhet, insikt och vishet. Teologens gärning handlar om att loda dessa djup utan att avskräckas av mörkret.